

FATABUREN

Nordiska museets och Skansens årsbok

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1966

Redaktion:

GÖSTA BERG · HANS HANSSON

SAM OWEN JANSSON · SKANS TORSTEN NILSSON

Redaktionssekreterare: Ernst-Folke Lindberg

*Omslagets färgplansch återger C. P. Mazers porträtt av
C. J. L. Almqvist. Det är i Nordiska museets ägo.*

Tryckt hos Svenska Reproduktions AB, Stockholm 1967

INDUSTRIARBETAREN 100 ÅR

Arbetarrörelsen och upplösningen av den gamla arbetarklassen

av John Granlund

(En föreläsning i Nordiska museets serie "Arbetets söner".)

Går vi mer än 100 år tillbaka i tiden kan vi endast i mycket begränsad mening tala om industri i vårt land. De som arbetade med järn och koppar i Bergslagen eller var anställda i manufakturerna kan ej kallas industriarbetare i vår mening, eftersom dessa näringsgrenar då var organiserade annorlunda än efter näringsfrihetens genomförande. Någon *arbetarklass*, om vi därmed menar en social enhet av kroppsarbetare, kan vi ännu mindre tala om vid denna tid. Myndigheterna räknade däremot med en *arbetsklass*. Dit hörde en liten skara rätt godtyckligt valda yrkesrepresentanter men få av dem vi sedermera räknat till arbetarklassen.

För hundra år sedan var Sverige ett agrarland. Jordbruket och vad därtill hörde av mindre hantverk på landet dominerade. Stadsbefolkningen utgjorde endast en tiondel av hela landets invånarantal. Städerna var också farliga att bo i. Hygien var dålig och dödligheten stor. Utan ständig invandring från landsbygden skulle städernas folkmängd stadigt ha gått tillbaka. År 1850 fanns endast fem städer som hade över 10.000 invånare. Ännu 1870 utgjorde stadsbefolkningen endast 13 % av landets befolkning. Hälften av alla städer hade mindre än 2.000 invånare. Mäter vi året 1865 med vår tids mått kan vi tryggt säga, att Sverige var underutvecklat ur social, politisk och ekonomisk synpunkt. Ett system av rättsregler hindrade alla kroppsarbetande såväl inom jordbruket och hantverksskråna som inom bergs- och järnhanteringen att söka nya arbetstillfällen, och även fabriksarbetarnas

anställningstid fick ej understiga sex månader. Idealet var ett statistiskt arbetsliv. Aldrig har vårt land varit så nära en revolution som tiden innan de politiska omvälvningarna äntligen genomfördes genom ståndsriksdagens avskaffande och den fulla näringsfrihetens genomförande.

På 1870-talet kom vårt industriella genombrott. Industrierbetarna uppgick då till 85- à 90.000, sysselsatta i fabriker, järnhantering och sågverk, men hantverkarna hade ännu talmässigt en stark ställning, ca 70.000 personer. Det var mästare och gesäller som dominerade framställningen av färdiga produkter.

Med begreppet industri förbinder vi maskiner och kommunikationer. Maskinerna kom från England eller var uppfunna där av världens skickligaste maskinkonstruktörer. England hade storindustri redan vid 1800-talets ingång, men ännu fram mot 1850—60-talen hade flertalet industrianläggningar mindre än 50 arbetare. Kanske inalles tjugu företag hade mer än 300 arbetare.

I Sverige var det annorlunda. Ännu 1873 slog man officiellt ihop fabriker, manufaktururer och hantverkerier under begreppet industri. Stockholms stad var vår främsta industriort.

Om man vid denna tid talade om industrierbetare, menade man högst olika grupper med olika härkomst. Järnarbetarna kom från gamla bruk och hyttor, där de före uppbrrottet i regel bildade slutna grupper, solidariska med företaget. Fabriksarbetarna kom från de under den gamla hallrätten lydande manufakturerna och var i regel stadsarbetare med livsföring och attityder, som hörde stadslivet till. Sågverksarbetarna och andra kom huvudsakligen från dem som arbetat i jordbruk.

Det intressanta i all denna omgruppering är dels Stockholms och en del andra städers dominerande inflytande, alltså stadskulturens övertag över den provinsiella traditionskulturen, dels den stämning av uppbrrott och tävlan, av förväntningar och besvikelser, som man ständigt möter denna tid. Industrierbetaren hade inte i början, lika litet som en kroppsarbetare, någon del i uppbyggnaden av det samhälle som efterträdde ståndssamhället. Så fåtaliga som industrierbetarna var och därtill så splittrade, var ett politiskt inflytande ej att vänta.

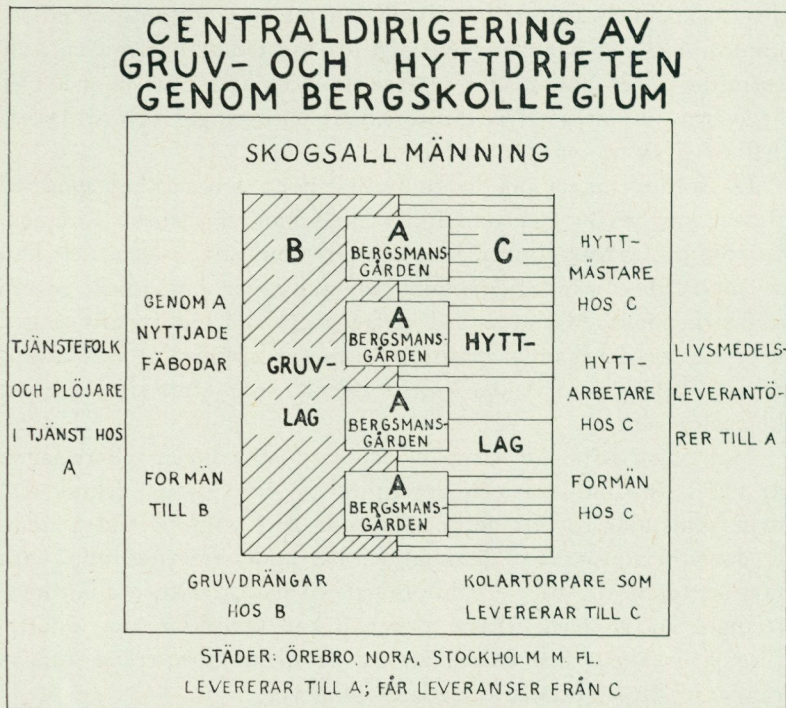
Den viktigaste orsaken till det ringa inflytandet var emellertid

den sociala och kulturella vilshenheten under traditionssamhällets upplösning. Det har ofta visat sig, att vid övergång från en kulturmiljö till en annan, den yttre miljön är lättast att lämna. Det är svårare att skiljas från kultursidans värderingar och attityder. Allra svårast är tvånget att lära om.

De förändringar som ledde fram till en arbetarklass med ny prägel kan ses ur två synvinklar: dels kan vi granska företagsledaren och arbetsgruppen före och efter industrialismen, dels kan vi se på de förändringar som gamla bygder undergick genom industrialismen. Härunder må vi fråga oss vad industrialiseringen betydde för den gamla traditionskulturens upplösning och diskutera, i vilken grad denna kultur lämnat spår efter sig i de nya kulturformerna.

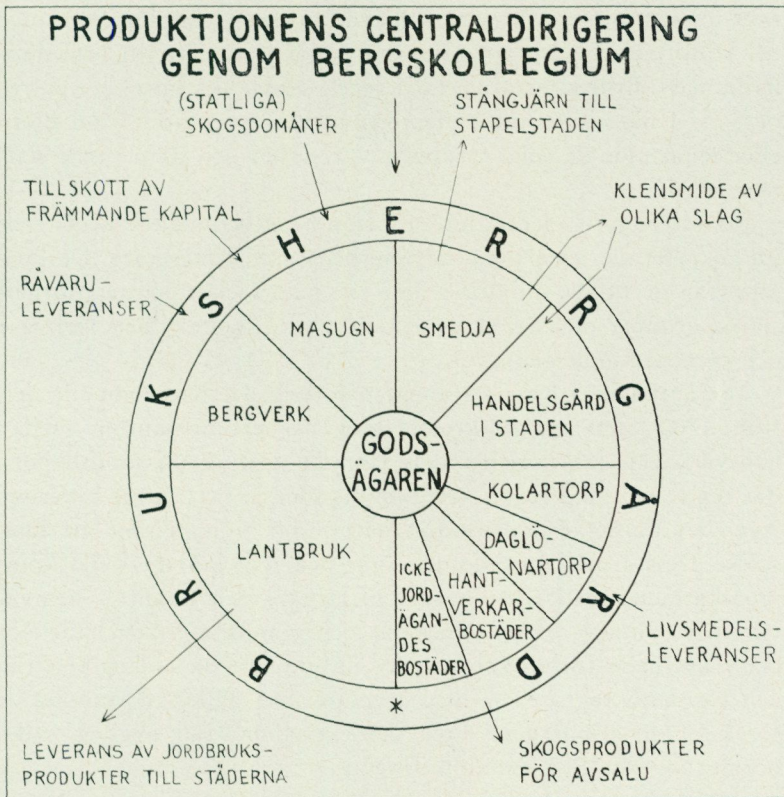
Man säger ofta, att koppar- och järnhanteringen i Bergslagen är vår äldsta industri, och det finns väl vissa drag i teknik och drift som talar för att detta påstående är riktigt. Å andra sidan är denna näringsgren så gammal och har under tidernas lopp, nära nog ett tusen år, varit organiserad på så många sätt, att järnhanteringen endast med många förbehåll kan betraktas som industri före järnverkens tid. Såsom ett av de första järnverken kan vi räkna det på 1870-talet anlagda Domnarvet.

Före storindustrins genombrott fanns inom järnhanteringen två olika organisationstyper: bergsmanshyttan och bruket. Bergsmanshyttan var en gammal kombination av en urgammal bonde- och skråorganisation. Bergsmännen, som ägde hyttan eller rättare hade andelar i en stor gemensam hyttanläggning, fraktade med eget folk malm från gruvan till hyttan under en avsevärd del av året. På hyttbacken sorterades och rostades malmen, så att den vid en lämplig tidpunkt på året var färdig att smältas till tackjärn i masugnen. För det ändamålet kom en masmästare med ett lag arbetare, var och en specialist på sin syssla. Under blåsningen, som smältningsprocessen kallades, fungerade bergsmännen, dvs. hyttans ägare, som handräckning och hjälparlar. Ingen fick vara bergsman utan att vara bonde. Vanligen hade även masmästaren sin gård att sköta, då han icke var sysselsatt vid masugnen. Han och hans folk var starkt medvetna om sin yrkesskicklighet. Meningen var att hyttdrängarna skulle kunna avancera till masmä-

1. Diagram som visar en bergsmansbys verkningssfält. Kärnan är de fyra bergsmansgårdarna, som gått samman i ett hyttlag och ett gruvlag, vilka vardera har en kollektiv egendom, nödvändig för den centrala, kooperativa driften. Utanför byns gränser bor hyttmästaren eller masmästaren och det arbetsfolk som lyder under honom, vidare formän, som tillkallas när det gäller längre transporter, kolartorpere och extra gruvdrängar. Från andra orter utanför Bergslagen kommer tjänstefolk, säsongarbetare och livsmedelsleverantörer. Tackjärn och andra produkter levereras till städer, som stundom ligger utanför Bergslagen.

2. Diagram som visar en bruksherrgårds kommandostruktur och verkningssfält. Herrgården, godsägaren är i centrum. Till herrgården hör inte bara lantbruket utan också gruvdriften, masugnen och smedjan; dessutom en handelsgård i staden. Till bruksherrgården kommer rätt att utnyttja av staten upplåtna skogsdomäner för bränsleförsörjning till järnproduktionen, kapital, råvaror och livsmedelsleveranser. Från bruksherrgården levereras stångjärn, klensmide, vissa jordbruks- och skogsprodukter.

tare, vilket var en välbetald och ansedd syssla. Under arbetet var masmästarlaget nära lierat med bergsmännen, och masugnens nedblåsning, dvs. smältningens upphörande för säsongen, firades med en stor gemensam fest.

Järnbruket var organiserat på ett annat sätt. Om hyttbruket var en bondeorganisation kombinerad med skråordning, så var järnbruket strukturerat som ett gods med inslag av skråorganisation för de förnämsta arbetarna, som måste lyda under den s. k. hammarsmedsordningen. Den gav smederna en respekterad position inom bruket. Alla som tillhörde bruket, från smederna ned till koltorparna och drängarna, hörde på flera sätt till brukshushållningen. Bruksarbetarna var i regel solidariska med sina patroner, även när dessa under depressionstider uppträdde som björn eller lejon mot de sina. Gruppen var sluten och man visste vart man hörde.

Från hyttor och deras gjuterier, från bruk och manufakturmedjor rekryterades efter hand järnverkens industriarbetare. De kom alla från skyddade miljöer, från i viss mån socialt och territoriellt slutna grupper med ett slags yrkeshierarki, inom vilken lärlingar och svenner kunde avancera.

Textilarbetarna hade ett annat ursprung. De härstammade dels från 1700-talets manufakturer, som var ett mellanting mellan hantverk och fabriksdrift, dels från de trakter på landsbygden där textil hemslöjd sedan länge idkats som en betydande binäring. Även textilarbetarnas förindustriella miljö är intressant att fastställa. Dess grundläggande drag var den rent kommersiella kommunikationen mellan företagare-förläggare och tusentals hemvävare och spinnare. Även vänskaps- och grannskapsnätet hade stor betydelse både för tillkomsten av de industriella anläggningarna och för deras rekrytering med arbetare. Det gäller i synnerhet de rörelser som grundades i liten skala av män från bygden, vilka börjat som anställda vid äldre företag.

Sjuhäradsbygdens vävnadsindustri kan tjäna som exempel på den roll de gamla hemslöjds- och hantverksbygderna spelat såväl för den storindustriella som den småindustriella utvecklingen. Här har man kunnat räkna med att gammal handaskicklighet, särskilt på det textila området, direkt inspirerat till anläggning av

industriföretag. Därmed är inte sagt, att inte också andra faktorer skulle vara verksamma vid industrins lokalisering. Det har ju på senare tid visat sig att en tätort med gammal industri och med goda kontakt- och transportmöjligheter för en nyanlagd industri har ett övertag över en bygd, som visserligen tidigare kan ha utmärkt sig för god handskicklighet men som har ett för nutida kommunikationer olämpligt läge.

De båda häraderna Mark och Kind i Sjuhäradsbygden har sedan 1500-talet varit bekanta för sin textila tillverkning. Hur de kommit att bli detta skall vi inte gå in på i det här sammanhanget. Tidigare sökte man förklara vissa hantverksbygders näringsliv såsom binäringar till jordbruket. Man menade att svagt jordbruk och stor befolkning tvingade fram binäringar, om befolkningen ej skulle svälta ihjäl. All företagsamhet vid sidan av jordbruket blev således en fråga om topografi och demografi. Med en så förenklad frågeställning kan man emellertid aldrig få veta, varför t. ex. vissa orter har arbetsvandringar som binäring, andra möbeltillverkning, såsom Lindome, eller skinnberedning, såsom Malung, eller textilslöjd, som Marks och Kinds härad. Många av dessa frågor är ännu obesvarade. För min del har jag vågat göra en hypotes för Sjuhäradsbygden som möjligen kan komma att visa sig riktig. Jag har tänkt mig att de tidigt kom att lära känna en kontinental vävstol från de gamla industridistrikten i t. ex. Flandern, som lämpade sig att väva vadmal och kläde i.

Övergången från hantverksbygd till industriell bygd kräver ytterligare en faktor. I Kinds och Marks härad tog en eller ett par personer mer eller mindre ensamma språnget över till storindustri. En förutsättning för deras framgång låg på samhällssidan. Det var dessa häraders gamla förläggarorganisation med dess samband mellan det individuella initiativet och den lokala samhällsordningen som möjliggjorde storindustrin. Den produkt som omdanade dessa trakter var bomullen, och den person som mer än andra åstadkom omläggningen från linberedning och linväveri till bomullsväveri var Sven Eriksson, en bekant man, född 1801 i Marks härad. Mark, Kind och Bollebygd låg alla tre tämligen nära Göteborg. Bönder och affärsmän, särskilt i Borås, lämnade ut garn till vävning åt småbönder, torpare, backstugusittare och andra som

ville ha arbetsförtjänst. När väven var färdig lämnades den in till förläggaren, som skötte försäljningen och gav vävaren hans arbetslön. Redan på 1700-talet var Mark och Kind ett centrum för linvävning vid sidan av den gamla vadmalstillverkningen, som då gått tillbaka. När bomullen kom fanns redan en organisation, som var gynnsam för fortsatt verksamhet.

År 1807, alltså när nyssnämnde Sven Eriksson var 6 år, skrev borgmästaren Gustaf Krook följande om linvävningen: "Folkmängden har stigit i mån av 'industrin' och på ett så ringa hemmantal som omkring 500 förmedlade hemman leva nära 18.000 människor, där blotta jordbruket på en bergig och ofruktbar jord icke skulle kunna föda hälften. På hyfsning och seder har detta (dvs. hemslöjden) även haft en lycklig inflytelse. Marks härads allmoge är även till äventyrs bland de mest snygga och upplysta i riket. Även den fattigaste torpare ser man sällan utan rent linne, och varje lördag tvättas golv, tak och väggar i dess stuga. Kvinnkönet är mera noggrant i sin klädsel och prydnad, sprider med en viss smak ordning och flit i hushållet, och som huvudnäringen är vävnad, så spelar det där en betydligare roll än på andra orter. Mannens hela lycka beror merendels på en i spånad och vävnad snäll hustru, och vid äktenskapets ingående ses mycket därpå. För denna dyrbara klenod sparar han ingen möda. Alla utesysslor, t. o. m. ladugårdsskötsel, uträttas av mannen, och andra könet besvärar sig endast med mjölkningen. Av kärlek för det yrke som ger honom allt sätter han sig själv vid spinnrocken, den han från ungdomen lärt sig att hantera. Anblicken av ett större hushåll i Marks härad en vinterafton, där kvinnor, gubbar, män och barn om varandra sitta spinnande, är därför egen och överraskande. Männerna hinna också så långt i konsten att de tävla med de snälaste spinnnerskor."

Det är en målning i ljusa färger, man kan nog säga alltför ljusa. Där ligger åtskilligt med hemslöjdsromantik före det industriella genombrottet. Men den är typisk för tiden, och man glömde påpeka, att lungsoten härjade vilt här.

Från denna äldre hemindustri i Sjuhäradsbygden går raka förbindelselinjer fram till 1800-talets fabriksindustri på bomullens grund. Yrkesskickligheten och handelslynnen, den karga naturen

och det geografiska läget har betytt mycket för kontinuiteten genom tiderna. Befolkningsutvecklingen får ses både som en följd av hemindustrins uppblomstring och en stimulans till ökad arbetsflit.

Enstaka exempel på tillverkning av bomullsvävnader i allmogen fanns redan tidigare liksom en viss bomullsimport till Göteborg, men den verkliga omläggningen kom först på 1820-talet, då bomullen fick en verkligt dominerande ställning i dessa häraders produktion, medan linne- och yllevävnadernas andel blev allt blygsammare. Efter Napoleon-krigen trängde bomullen snabbt fram till en ledande ställning bland textilindustrins råvaror och bomull odlades som aldrig förr i Nordamerikas sydstater.

Bomullsspånaden bedrevs i Sverige under hemindustriella former ända in på 1850-talet, men då började en växande del av den stora bomullsimporten gå till mekaniska bomullsspinnerier, som grundades efter hand, särskilt i Göteborg med omnejd och i Älvsborgs län. Bakgrunden till textilindustrins frammarsch är alltså å ena sidan en långsam förändring av bygdetraditionerna, å andra sidan historiska händelser, som med ett slag på ett genomgripande sätt förändrade traditionen, och här kommer Sven Eriksson åter in i bilden. En av hans levnadstecknare skriver: "När Sven Eriksson en dag 1847 befann sig i Stockholm och gick och funderade på hur han skulle kunna få 15.000 väverskor i stället för sina 1.500, träffade han en vän som presenterade honom för en engelsk maskiningenjör, och denne engelsman hade fullständiga ritningar till ett bomullsväveri. Sven Eriksson blev så fascinerad att han hemma på Rydboholm grundlade det första mekaniska bomullsväveriet på sin ort. Det hade han inte medel till själv utan bildade ett bolag. Som så många av den tidens företag gick det omkull, men nya bomullsspinnerier grundlades, ett vid Svaneholm och ett vid Viskafors, i så stor skala att de tillsammans hade 1.000 vävstolar, och efter detta kom ytterligare Rydals stora fabrik. När Sven Eriksson dog (1866) hade han grundlagt en verkligt stor fabriksindustri i Marks härad, och huvuddelen av hans arbetare kom från den bygd som tidigare varit bekant för sin hemslöjd."

Vi har många vittnesbörd om att övergången från hantverk till industri var påfrestande kroppsligen och andligen. När t. ex.

tryckluftsborrarna med sitt helvetiska oväsen infördes i gruvorna, försvann friden ur gruvschakten och arbetsången och borrarvisorna tystnade.

I romanen Vägen till Klockrike låter Harry Martinson sin hjälte, f. d. cigarrarbetaren Bolle, uttrycka sin mening om den nya tidens tobaksarbetare. "Han kommer aldrig att bli en tobaksarbetare av den nya stilen, som böjer sig för allt vad industri heter, om bara de själva får bilda fackförening. Numrera sig som proletärer. De räknar inte med att det ändå blir underkastelse. En underkastelse inför maskinarbetet. Utvecklingen kan inte hejdas, säger de. Maskinerna är till välsignelse, bara de kommer i rätta händer. Men har det någonsin funnits en människa på jorden, som inte har ansett sig ha rätta händer? . . . Och så släpper hon fram maskinerna. Släpper fram det tänkesättet. Just där ligger det. Det är ordet. Hon släpper fram det tänkesättet som gör industri av allt. Nej, hellre då söka ett annat yrke. Något friare. Något som de inte uppfinner maskiner till fortare än man hinner leva sitt liv först . . . För naturligtvis kommer de till slut överallt, de fördömda bullerskramlorna."

Dessa mentala och kroppsliga påfrestningar var allvarliga nog. Tänker vi dessutom på den begynnande industrialismens sociala verkningar, erbjöd sig särskilt för sågverksindustrins arbetarskaror problem av annan art.

Sågverken krävde till en början mycket folk. Deras arbetare hade en helt annan utgångspunkt och andra förväntningar än järnindustrins, textilindustrins och det äldre hantverkets folk. Sedan gammalt var det vanligt att vissa bygders övertaliga ungdom och lediga befolkning gjorde arbetsvandringar till olika delar av vårt land, där deras arbete behövdes säsongvis. Från Ovan- och Nedansiljan i Dalarna vandrade man till Stockholm och tog plats som byggnadsarbetare, murare, trädgårds- och bryggeriarbetare. Från vissa härader i Västergötland, t. ex. Ale härad, gick man till Göteborg för att taga arbete som byggnadssnickare. Från Värmland, särskilt Fryksdalen, for man ut som nyodlare och plöjare. Från Halland och andra landskap vandrade man ut som spannmålströskare. Efter arbetssäsongens slut återvände man hem, förhoppningsvis med en sparad slant.

När Sveriges järnvägar började byggas fick dessa arbetsvandringer både nytt mål och större omfattning. Från nästan alla hörn i Sveriges land rekryterades nu arbetsvilliga skaror som ral-lare, dvs. bergsprängare, grusningsarbetare, räsläggare m. m. Den ortsbundna befolkningen, där järnvägen drog fram, räckte ej till. De hade andra sysslor att sköta. Städernas grovarbetare och arbetskommenderade soldater kunde ej fylla luckorna. Mitt under denna rush och efter hand i tävlan med Amerikas förenta stater, vilkas emigrationsagenter var både talföra och framgångsrika, konsoliderades sågverksindustrin med ett stort behov av arbetare. Clas Adelsköld, som byggde Gävle-Dalabanan, har i sina memoarer erinrat om svårigheten att skaffa arbetare: "Bolaget sände ut värvare, som erhöilo en krona för varje arbetare, som de på bolagets bekostnad förde upp till Gävle. Men så snart de kommo fram och insattes i arbete, funnos andra 'slavhandlare' från sågverken uppe i Norrland, vilka lågo på lur utmed järnvägslinjen och bjödo dubbelt så mycket som vi rimligtvis kunde betala, och bortförde våra slavar. På detta sätt kommo och gingo arbetarna, så att vi under somrarna, då vädret var lämpligast för terrasseringsarbeten, någon gång kunde hava tusen man men oftast ej över ett par hundra. Och slavhandeln kostade så mycket penningar genom resor m. m. att Murén måste upphöra därmed. Detta tvingade till forcerat arbete under vintrarna, då man kunde hålla en permanent arbetsstyrka." Märk väl att sågverksindustrin omhänderhades av Sveriges på en gång skickligaste och mest hänsynslösa företagsledning.

På 1870-talet gick den svenska sågverkshanteringen in i den stora högkonjunkturen med ett hundratal ångsågar, anlagda under de närmast förflutna årtiondena. Nu utvidgades de äldre verken och flera av de sågverk anlades, som skulle bli störst. Särskilt senare hälften av 1880-talet synes ha varit en markerad nyanläggningsperiod med sågverk på 16 à 20 ramar. Skutskär hade 1886 sammanlagt 21 ramar. Vattensågarna övergavs eller ersattes med ångsågar, som i regel var placerade vid kusten. Eli F. Heckscher har sagt att ångsågarnas tillkomst var den industriella revolutionens största specifika insats i Sveriges industriella liv.

Trots att denna exposé är alltför kort är det lätt att inse hur

industriarbetarna i Sverige kom från många olika miljöer med helt skilda intressen. Det fanns ingen gemenskap mellan arbetare med så olika ursprung och så skilda förväntningar. Utmärkande för alla blev omgrupperingen, även för de arbetare som tillhörde städernas äldre förädlingsindustrier och redan hade tillägnat sig ett urbant levnadssätt, dvs. en mera genomförd penninghushållning med lön och uppskattning efter prestation, ej efter egenskaper, med ett något lösare familjesystem än som var regel på landsbygden samt en vaknare och snabbare reaktion inför tidens idéer och händelser. Även de skickligaste yrkesarbetarna kom på långt avstånd från arbetsgivarna, å ena sidan genom att maskinerna övertog mycket av deras kvalificerade arbete, å andra sidan genom att i de nya driftsformerna även arbetsledare och administratörer var anställda och rörliga i likhet med arbetarna. De nya grupper som arbetarna kom att tillhöra hade en helt annan karaktär än de slutna, mera intima grupper av territoriell och annan art, som de förut känt sig bundna vid.

Ur både psykologisk och social synpunkt var den moderna arbetarrörelsen en nödvändighet. Man har frågat sig både varför den svenska arbetarrörelsen uppkom så sent och varför den sedan blivit en av Europas starkaste. Svaret på den första frågan ligger delvis redan i vad ovan sagts om den ringa förbindelsen mellan de olika arbetargrupperna i stad och på landsbygd. Inte ens inom samma bransch hade arbetarna kontakter. De industriella enheterna låg isolerade från varandra. Arbetarrörelsens förnämsta vapen var strejken. Utan arbetarnas inre förbindelse var detta vapen verkningslöst, eftersom det byggde på arbetarnas solidaritet och understöd.

Det andra hindret låg i att arbetsgivarna rädde över inte bara produktionsmedlen utan också bostäderna. En strejk medförde alltså risk för att arbetarna skulle avhysas från hem och bostad. Därtill kom den inte helt utplånade känslan av samhörighet med företaget, som gav bröd om ock torftigt. Inom järnindustrin levde traditionerna om en viss försörjning på ålderdomen alltjämt kvar.

Bland sågverksarbetarna fanns inte på något sätt denna bundenhet till arbetsgivarna. Sågverken hade från början varit säsongarbetsplatser, varifrån man efter säsongens slut vänt hemåt med

förtjänsten. När sågverken i Norrland sedan drevs året runt med erbarmligt usla bostadsvillkor och andra svåra miljöförhållanden samt med en arbetarstam utan lokaltradition, kommen som den var från Sveriges alla hörn, blev motsättningen mellan arbetsgivare och arbetstagare akut. Inte bara samhällsgrupperingen utan även de yttre och inre kulturförhållandena var så helt annorlunda än järnindustrins med dess ännu alltjämt traditions- och ortsbundna arbetare att vi ej behöver förundra oss över att den första stora strejken i Sveriges historia ägde rum inom sågverksindustrin. Det var 1879 års Sundsvallsstrejk.

Men det stod ännu ingen organisation bakom de strejkande Sundsvalls-arbetarna, och det frireligiösa inslag, som tydligt präglade denna strejk, stack ganska starkt av mot vad som längre fram skulle bli utmärkande för den svenska arbetarrörelsen.

Fackföreningar började komma i gång först på 1880-talet. Vad vi dessförinnan hade av arbetarföreningar och förslag till arbetarassociationer var av ringa betydelse. Men det fanns en direkt linje som ledde över från 1860—70-talens arbetarföreningar till fackföreningarna, vilka till en början var ganska opåverkade av den unga socialistiska rörelsen.

Fackföreningarna trädde fram vid en tid, då arbetaren allenast blev "arbetskraft", då arbetskraftens köpvärde var i farozonen, då arbetarens valfrihet var inskränkt och då han som avtalslutande part befann sig i underläge. Det var ej längre fråga om att arbetarna utifrån en relativt skyddad miljö kunde "avbeta" ett lämpligt arbetsområde och vända hem med förtjänster. Patriarkalismen var varken något att önska eller att räkna med. Genom industrins ryckvisa utvidgande, där högkonjunktur omväxlade med lågkonjunktur, precis som i det gamla jordbrukaresamhället goda år regelmässigt följdes av missväxt och nödår, proletarisades arbetaren och hans familj. Arbetarens sociala betryck blev så stort att man inom flera samhällslager, inte minst de intellektuella, började bli medveten om att det var nödvändigt att få till stånd en ny samhällsordning.

Det var nu fackföreningarna kom till, visserligen mycket förse-
nade i förhållande till andra länder i Europa, men i gengäld med en organisatorisk styrka, som gjort svensk arbetarrörelse bemärkt

och ansedd i hela Europa. Det finns många orsaker härtill. En av de viktigaste var sannolikt de lokala fackföreningarnas sammanslutning i förbund. I Stockholm bildades 1883 fackföreningarnas centralkommitté, som senare fick motsvarigheter i andra städer. Först inom denna centralkommitté uppstod motsättningar mellan de huvudsakligen liberala anhängare, som ville vara politiskt neutrala, och socialdemokraterna, som krävde fackföreningarnas politiska anslutning. De sistnämnda fick, som vi vet, övertaget, ungefär samtidigt som de yrkesutbildade arbetarnas fackföreningar sammanslöts i landsomfattande förbund. Då började även de icke yrkesutbildade arbetarna organisera sig, varvid sådana förbund bildades som grovarbetarförbundet 1891 och transportarbetarförbundet 1897.

Redan 1898 bildades landsorganisationen med uppgift att bistå fackföreningarna och fackförbunden i de fall, då föreningsrätten hotades, då arbetsgivare tillgrep lockout, eller då försök gjordes att pressa ned lönerna. LO blev en sammanslutning av självständiga förbund, och dess understödsskyldighet begränsades till att gälla s. k. försvarsstrider. Sedan dess har LO påtagit sig vida större skyldigheter, vilket stärkt dess prestige i oanad grad.

När fackföreningarna på 1880-talet hade sin första frammarsch, var arbetarnas organisationer i verkligheten betydligt starkare utvecklade än arbetsgivarnas, som på flera områden stod isoleerade. En viss balans inträdde efter 1909 årsorstrejck, då arbetarna och deras förbund upplevde ett bakslag. Nu anses organisationsväsendet i den svenska arbetarrörelsen såsom mer allmängiltigt och ofrånkomligt än i de flesta andra länder. Det betyder att den fria konkurrensen på arbetsmarknaden är så gott som försvunnen. Denna utveckling har efter hand lett till något så oförutsett som en utjämning av motsatsförhållandet mellan arbetsgivarnas och arbetarnas organisationer, vilket i sin tur verkat utjämnande på de sociala motsättningarna. År 1864 räknade alla med att ståndssamhället ersattes av ett klassamhälle. Nu, 1965, kan sociologer och folklivsforskare upptäcka flera olika grupperingar i vårt samhälle alltefter utbildning, yrke, gemensamma intressen, traditionell eller förvärvat status. Men det finns nu för tiden ingen hållbar vetenskaplig teori för en social stratifiering. Dock finns

en klasskillnad. I sitt stora arbete om "Arbeiderkollektivet" visar Sverre Lysgaard (1961) hur arbetarna i norska företag bildar ett informellt kollektiv, som är någonting annat än både det tekniskt-ekonomiska systemet i företaget, fackföreningen och arbetarklassen. Arbetarkollektivet är en realitet, trots att det inte existerar som en manifest grupp eller har en uttalad ideologi eller ens existerar i många arbetares föreställningsvärld. Lysgaard lyckas också visa att de starkaste latent konflikterna i dagens industriella liv finns på arbetarkollektivets nivå och inte på fackföreningarnas eller de formella relationernas nivå. Arbetarkollektiven i industriföretag kan inte identifieras med arbetarklassen i den betydelse detta begrepp fått i nordisk politisk terminologi, eftersom en del av denna klass de facto har stor makt i dagens samhälle. Vad arbetarna främst vunnit genom sina starka organisationer är självrespekt och självförtroende.

Före den stora arbetslösheten i början av 1930-talet hade staten ganska ringa del i den sociala och ekonomiska utvecklingen. Den gamla lagstiftningen mot lösdriveri kom att överleva sig själv och föll till slut som en mogen frukt utan nämnvärt motstånd från någon. Mot fackföreningarna kom aldrig något egentligt motstånd, om man bortser från att polismakten och vissa konservativa tidningar sökte stämpla arbetarrörelsen som revolutionär.

Pionjärerna inom arbetarrörelsen tillhör redan historien. Namn som August Palm, den idealistiske skräddaren i Malmö, som lärt arbetarpolitik i Danmark, Hjalmar Branting, Sveriges förste socialdemokratiska statsminister redan 1920, och många andra får varje skolbarn lära sig, men lika intressanta om kanske inte lika imponerande är de många olika agitatorerna och sociala apostlarna, som utan att förtröttas reste Sverige runt, talade socialism och bildade arbetarkommuner.

Vi har redan nu ett ganska stort antal memoarer från "den tiden det begav sig". Som historisk litteratur är de något av det intressantaste vi äger från denna epok. Om vi också inte i dag är så väl hemma i de gamla teoretikerna Kautsky, Bebel, Liebknecht d. ä. och andra socialistiska lärofäder, kan vi dock följa agitatorerna på deras resor i alla väder, i medgång och motgång. Deras

insatser må räknas till de omistliga i svenskt folkligt bildningsliv kring sekelskiftet.

En sådan agitator var smålänningen Frans Elof Elmgren. Han har själv skrivit en bok om sitt liv som agitator under 30 år. Riksdagsmannen och folklivsforskaren Fredrik Ström, han som tillsammans med Zäta Höglund och Hannes Sköld en gång gav ut boken "Det befästa fattighuset", karakteriserade Elmgren på följande sätt: "Gubben Elmgren var en svår kritikus. Han sa' oss mitt i synen vad vi gick för. För honom fanns blott Branting och partistyrelsen. Han förargades över ungdomsförbunden, han skrev långa klagovisor över vår och deras framfart. Elmgren betraktade partiet som sitt verk och sin domän. Icke helt utan grund. Han hade grundat flertalet arbetarkommuner . . . Han föraktade alla sköna ord, alla överord, alla sidospår. Patos var hans fasa. Men uthållighet, mod och Marx var hans dygder. Trots olikhet i fråga om taktik och andra ting", skriver Fredrik Ström, "blev vi dock goda vänner och under hans besök och färder i Sörmland och Västmanland kom vi gott överens. 'Bara du inte skäller på mig för mitt smålänningeblood så går det bra', menade Elmgren. En gång var jag med honom vid ett lantarbetarmöte. Inte mer än tre statare hade kommit till hans landsvägsföredrag. Han talade i två timmar i höstrusk för tre statare. Då jag på hemvägen sporde honom om behållningen var mödan värd, svarade han: 'Man kan aldrig veta om det inte kan falla ett korn i god jord. Det kan vara en av naturen utsedd ny Branting som jag talat till. Jag har talat ibland för en enda människa. En eller hundra — det var kanske den ende, som var värd att höra föredraget. Förakta inte det lilla, pojk.'"

SUMMARY

The industrial worker dates but a 100 years back

(A lecture given in the Nordic Museum's series »Sons of Labour»)

Swedish industrialism may be said to be about 100 years old. It had a modest start. In 1870 the urban population represented only 13 % of the country's inhabitants, and half of all the towns had less than 2000 inhabitants. In the main, Sweden was an agricultural country, and even those who were occupied in mining and manufacture differed considerably from the industrial workers of our own day.

In mining there existed prior to the break-through of large-scale industry two important types of organization. At the foundry, in which were the smelting furnaces for the reduction of ore into pig-iron, there prevailed an ancient combination of peasant-farming and craft-guild organization. The owners or occupiers of mining homesteads, who possessed rights to participate in the joint smelting works, were during a considerable part of the year engaged in transporting ore from the mine to the foundry, where it was roasted. The smelting furnace was in operation during only a short period each year, during which a blast-furnace foreman supervised the work aided by a team of workers who were specialists, each in his own job, and were assisted by the peasant-miners. No one could occupy a miner's homestead without at the same time being a peasant, and even the blast-furnace foreman usually had a farm to run as well. The mining operatives could advance to the rank of blasting-furnace foreman, which was a well-paid and much-esteemed occupation.

At the ironworks malleable iron was produced from the pig-iron. Its owner, the ironmaster, carried on his business in the same way as a manorial estate. The smiths were organized into a craft-guild, which gave them a respected position within the manorial organization. From the mining homesteads and the forges the workers were recruited for employment in the big iron-works that were established on an industrial scale after the middle of the 19th century and were a combination of both foundries and forges.

The textile workers were of a different origin. The products manufactured during the 18th century were an intermediate form between handicraft and factory goods. In the districts of Mark, Kind and also Bollebygd in Västergötland, near Gothenburg, there was a domestic industry organized at an early period. Farmers and businessmen provided those who desired it, and who needed to earn a wage with supplies of yarn for weaving and paid the weaver his wages. From this earlier home industry there run links directly to the 19th-century manufacturing industry based on cotton. In the 1820s cotton assumed a predominant position in the production within the said districts, while the part played by linen and woollen fabrics became increasingly modest. It was not until the 1850s that the domestic industry began to be replaced by a manufacturing industry as regards both spinning and weaving.

The sawmill industry made its break-through during the boom period in the 1870s with about a hundred steam sawmills. This industry required a large number of workers, chiefly recruited from those districts in which travelling from one workplace to another and seasonal migrations had of old provided

the population with an extra income. Railway construction also absorbed such labour.

Both the transition from domestic industry to factory production and that from seasonal to permanent labour necessitated a shifting of the population, and this caused a considerable strain. The new groups to which the workers now belonged were of quite a different character than the concentrated, more intimate groups of a territorial and other nature to which they had formerly felt themselves to be closely attached. The question then arises: Why did the Labour Movement come so late to Sweden and why has it nevertheless become one of the strongest in Europe? The answer to the first question is twofold: a) the lack of close ties between the various groups of workers and b) the fact that the employers more or less owned the workers' dwellings. The first strike occurred in 1879 at Sundsvall among the sawmill workers — the category of workers that was least bound by tradition. But there was no organization behind the strikers. The trade union movement did not come into existence until the 1880s. Although late in developing, the Swedish trade union movement acquired an organizational strength that made it known and highly respected throughout Europe. The local trade unions combined to form federations, and in the individual population centres the trade unions set up central committees. In 1898 there was constituted the general Federation of Trade Unions, its object being to aid the trade unions and the local federations in cases in which the right of association was in jeopardy, when an employer declared a lockout or when an attempt was made to force down wages. Nowadays the organizational system in the Swedish labour movement is considered to have become more indispensable than in most countries. This means that free competition on the labour market is practically non-existent — a development that has gradually led up to something so unforeseen as a levelling-out of the antagonism between employers and labour, and this in turn has had a levelling-out effect on contrasting social standpoints.